

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	7
Dini Topluluklardaki Bilgi Aktarımına Psikanalitik Bir Bakış.....	9
Hasta Beden/Erotik Beden: Ergenlerle Psikanalitik Yönelimli Gevşeme Tedavileri....	20
Psikosomatik Hastalıklarda Psikanalitik Psikoterapi.....	29
Osmanlı Tıbbında Melankoli Sınıflaması: Mâlihulyâ Hastalığı.....	44
Anne Kız İlişkisi; Cinsel Gelişimin Öbür Yakası.....	55
Düşlemler.....	66
Ruhsallığın Oluşumunda Kültürün İşlevi	84
Öğrenimde Şiddet	96
“Herşeyim Var Bir Tek Çocuğum Eksik” Histeri-Psikosomatik Kavşağında Bir Sorunsal Olarak Psikojenik Kısırlık.....	111
Projektif Testlerin Klinik Psikolojide Kullanımı	127
Psikanalitik Psikoterapiler.....	152
Yaratıcılık ve Psikanaliz: F. Dostoyevski'nin Yaşamına Bakış	170

ÖNSÖZ

Psikanaliz ruhsal bir yolculuk. Biz psikanalistler için bu öznel yolculuğa önce koltuk, ardından divan ile devam edip yeni baştan hikayesini yazan yaratıcılar denilebilir. Yolculuklar bittiğinde ise gelinen bir başka durak da diğerleriyle deneyimlerimizi paylaşmak yani psikanaliz üzerine yazmaktır.

Psikanaliz üzerine yazmak, psikanaliz konuşmak divanların ardındaki analistler için oldukça arzu uyandırmaktadır. Özellikle de seanslardaki suskunluğumuzu konferanslarda tam tersine çevirmekte yer yer susmakta zorlanmaktayız. Divan dayken serbestçe konuşan bir zamanın analizanları daha sonra suskunluklarını uzun süre korumakta, o zaman da konferanslar, toplantılar psikanaliz üzerine konuşmalar heyecan verici hale gelmektedir.

Elinizdeki kitapta 2000 yılından bugüne kadar çeşitli toplantılarda psikanaliz üzerine yapılan konuşmaları içermektedir. Analist olmadan çok önce sahip olduğum, ilk göz ağrım, akademisyenlik psikanalist kimliğim ile birleştiğinde bundan cesaret alarak 5 yıl içerisinde yaptığım psikanalizle ilgili kuramsal ve klinik uygulamaları, psikanalizin diğer disiplinlerle olan ilişkilerini anlatan konuşmalarımı paylaşma isteği doğdu. Bunu yapmaktaki en büyük cesaretim de S. Freud'un psikanalizin üniversitede pekâlâ yapılabileceğine olan inancı ve yazılarıyla. Bu zorlu parkur, yani bir yandan psikanalizi üniversitede kuramsal olarak sonraki nesillere aktarmak bir yandan da klinik uygulamaları devam ettirmek okuyacağınız metinlerin ortaya çıkmasında yol gösterici olmuştur.

Kendi başına kalan psikanalistin yaşayamaması gibi diğer disiplinlere açık olmamak da psikanalizin dar bir alanda kalmasına neden olacaktır. Özellikle bulunduğumuz kültürel ortamın içerisinde yeşerecek olan Türk psikanalizi sosyoloji, felsefe ve sanat ile olan bağı güçlü tutmalıdır. Okuyacağınız yazıların bazıları bu düşünceden hareketle psikanalizin diğer dallara olan bakışını göstermektedir.

Tevfika TUNABOYLU İKİZ

DİNİ TOPLULUKLARDAKİ BİLGİ AKTARIMINA PSİKANALİTİK BİR BAKIŞ*

Sözlerime Gazali'den bir alıntı ile başlamak istiyorum: Musa peygamber Tanrıya sorar: “Hastalık ve şifa nereden gelmektedir?” Tanrı: “Benden” diye cevap verir. Musa peygamber de “O zaman doktorlar veya şifa verenler ne yapmaktadır?” deyince Tanrı şöyle yanıtlar: “Onlar ekmeklerini kazanıyorlar ve ben hastalara hayat verene, onları sağlıklarına kavuşturana kadar kalplerine umut ekliyorlar”. Bu sözler inancın tedavi yaklaşımlarındaki önemini vurgulamaktadır.

Bu yıl ikincisini düzenlediğimiz psikanaliz buluşmalarında, gelenek ve iletim konusuna karar verdiğimizde ülkemizin inanç sistemini ve İslami düşüncenin ne şekilde tezahür ettiğini dini topluluklar üzerinde düşünerek açıklayabileceğimi düşündüm. Psikanalitik bakış açısı ile toplulukların oluşmasında geleneğin yerini anlamak din kavramını dikkate alarak olasıdır. Karşınızda bu konuyu bildiğini düşünen bir özne olarak değil de, daha çok kafasındaki sorulara yanıt arayan biri olarak bulunmaktayım. Dini topluluklarla ilgili konular beraberinde çok çeşitli bakış açıları ve sorgulamalar getirdiği için zor bir alanda olduğumun farkındayım. Öncelikle inancın ne olduğunu, gruplar halinde inanmanın altında yatan nedenleri ve ardından da Türkiye'deki en aktif dini topluluklardan birini örnek göstererek konuyu açıklamaya çalışacağım. Kafamdaki

* 3-4 Kasım 2000'de II. Uluslararası Psikanaliz Buluşmaları'nda sunulmuştur.

sorulara gelince insanlar neden tarikatlara girerler, bunun için nasıl bir ihtiyaç hissederler? Günümüzde dini topluluklardaki şeyh-mürit ilişkileri nasıldır? İşte tüm bunları bir araştırma meselesi yaptığımda, psikanalizi bir yöntem olarak bu ikili ilişkiyi anlamada kullanabileceğim fikrini yüksek sesle sizlerle paylaşmak istedim.

Psikanaliz sadece tedavi ettiği hastaların acılarını dinlemekle sınırlı kalmayıp, toplumdaki sosyolojik olayları anlamaya da yöneliktir. Akli ile düşündüğüne inandığımız insanın ruhsal olarak dine ihtiyacı olduğu gerçeği açıktır. Toplumların bir arada olmasını sağlayan bağların bir nesilden diğerine aktarıldığını ve bunların da elle tutulur nesnelere olmadığını bilmekteyiz. G. Rosolato'nun da belirttiği gibi insanoğlu "inanılmaz olana inanmayı hiç elden bırakmamaktadır."¹

İnanmak kişisel bir deneyim olduğu kadar ötekinin sözlerine inanmayı da içermektedir. Burada önemli olan inanma eylemi sayesinde bir başkası ile ilişki kurma kapasitesidir. Temelde İslami kültür yani İslami bilgi ve onun ürettiği kültür, Hıristiyanlığın tersine doğrudan toplumu birim olarak ele alır ve sosyal yapıyı inşa eder. Bunun sonucunda da Müslüman tekil şahsın hikâyesi bu birim içerisinde inşa edilir. Böyle bir yaklaşımda bireyleri baba, anne, efendi, sultan gibi toplumlardaki diğer kişilere bağlayan kavramlar oluşmuştur. Yani kuramsal olarak ve pratikte de İslam dini doğrudan insan ilişkilerine dayanmaktadır. Kişilere böylesi yapısal bir değer tanınması herhangi bir İslam toplumunu kavrayabilme açısından vazgeçilmez bir anlayıştır (sosyal yapı derken Kur'an-ı Kerim'in hukuk olarak görülmesi aile, sosyal yaşam, komşuluk ilişkileri, faiz gibi gündelik yaşamı da düzenlemesi kast edilmektedir).

¹ G. Rosolato, *Le sacrifice; repères psychanalytiques*, PUF, Paris, 1987.

İnanç bir anlamda bir fikre olan yaklaşımı gerçeklik boyutuna getirmektir. Burada, bir fikre inananların gruplara, kendisi gibi düşünenlere, yani bir nevi paylaşıma gereksinimleri olduğunu söyleyebiliriz. İnsan konuşan bir varlık olduğundan söylemi önem taşımaktadır. Bu ihtiyacı hissederken aynı zamanda da dinlenmek ister. Aynı değerleri ve benzer alışkanlıkları sosyal varolma içerisinde yapılandıran topluluklarda kişi ruhsal dünyasını açıklama ve dinlendiğinin farkında olmayı önemli bulur. Sonucunda da topluluğun kurallarına ne derece uyduğuna dair geri bildirim isteme de talep edilecektir.

İnanma ihtiyacı birisini sevme ihtiyacıdır. İnanılan nesneyi içselleştiren kişi onu ruhsal dünyasında tutmak ve kaybetmemek ister. Kendisi gibi düşünenlerle bu iyi nesneyi yaşatmak ve devamlılığını korumaya çalışmak hedeflenir. Aksi halde inancını kaybetmek, sevdiği nesneyi kaybetmekle eşdeğer olup, nesne kaybının acısı şiddetle hissedilecektir.²

S. Freud'un inançla ilgili çalışmalarına baktığımızda, toplulukların inanç üzerindeki rolünü azımsayamayız. Psikanaliz başlangıçtan itibaren dini bir çalışma nesnesi olarak görüp, inanma ile dini bağlantılandırıp sosyal hayatın önemli amaçlarından biri olarak açıklamıştır.³ Din inanan insanları bir araya getirerek aynı zamanda "okyanus" duygusuna götürmekte, kişi sonsuzluğa yani ölümsüzlüğe varmaktadır. Bütün ve bir olma duygusu nesne ile kaynaşma ve aynılaşıma erken dönemdeki anne ile kurulan bağ gibidir. D. Ribas bunu en ilkel özdeşleşme olarak değerlendirip, nesne ve öznenin birbirinden kopmadığı, evreni birlikte yaşama duygusu olarak adlandırmakta-

² D. Ribas, "Un secte mortifère", *Sectes, Debats de Psychanalyse*, PUF, Paris, 1999.

³ S. Freud [1929] *Malaise dans la Civilisation*, PUF, Paris, 1971.

dır. İdeal olanla yapışık yaşama, onunla özdeşleşme dini kurumlar içerisinde merkezi bir konumdadır.⁴

Dinin sosyal yapı içerisinde yaşanmasının dışında bir gerçek de dini topluluklar, yani tarikatlardır. Üzerinde önemle durulması gereken nokta, kabul gören dini düşünceler dışında bu tür toplulukların “farklı” ve “aykırı” olma gibi özelliklerin ötesinde bir yerlerde değerlendirilmesine olan ihtiyaçtır. Tarikatları sadece farklı veya marjinal diye açıklamak yeterli gelmemektedir. Konuşmamda kişilerin seçme ve düşünme özgürlükleri ile bu grupların toplumdaki yankıları üzerinde durmak istemiyorum. Amacım dini topluluklardaki yapısal organizasyonlara psikanalitik bir gözlem yapabilmektir.

Bir dinin içinde doğmaktayız ama bir dini gruba daha sonra girmektediriz. Anadolu’da XII. ile XV. yüzyıllar şeyhlerin, müritlerin, dervişlerin ve pirlerin en sık görüldüğü dönemdir. Tarikatların birkaçı dışında hepsi bu dönemlerde kurulmuş ve Balkanlara değin yayılmıştır. Anadolu’da tarikatların hepsi Müslüman’dır ve bu kurumlara hiçbir zaman olumsuz bakılmamıştır. Medreselere kadar gelişen bu kurumlarda devlet idaresinde yüksek görevlerde olan kimselerin de katılımları olmaktadır. Buna örnek olarak Osman Bey, Orhan Bey, I. Murat gibi ilk Osmanlı Sultanlarının Ahiliğe olan bağlılıklarını gösterebiliriz. Dini topluluklarla ilgili sorunların önemli bölümü XV. yüzyıldan itibaren başlamıştır. Sultanların çoğunun Sünni geleneğe bağlı tarikatlara girmesiyle bu kuruluşların devlet kurumu niteliği kazanması ve Alevilik gibi farklı kurumlarla ilgili gerginliğin artmasıyla sorunlar oluşmuştur. Bugün geldiğimiz noktaya ışık tutması açısından unutulmaması gereken nokta Osmanlı’dan günümüze hep Sünni tarikatların benimsenip, Aleviliğe ait kuruluşların dışta tutulmasıdır. Bu

⁴ D. Ribas, "Un secte mortifère", *Sectes, Debats de Psychanalyse*, PUF, Paris, 1999.

durum başından itibaren ister istemez iyi ve kötü tarikat ayırımını getirmiştir.⁵

Arapça yol anlamına gelen “Tarik” ve bundan türetilen “Tarikat” yöntem, hal, mezhep, tavır, çizgi anlamına gelmektedir. İnsanın sosyal bir varlık olduğu, düşüncelerini bir ortamda paylaşmak istemesi esas alınarak, tarikatların oluşmasında “bir yere ait olma bireyin öz hayatından daha kıymetli olabilmektedir” gerçeğinden yola çıkılmaktadır.⁶ Allah’a giden yolların sayısının varlıkların sayısından daha çok olduğu inancını dikkate alırsak, yönetici durumundaki şeyh ile ona inanan müritlerin ilişkilerini anlamak olasıdır. Herkesin aynı ideal etrafında toplandığı ve bireysel ideallerin yok olduğu bu gruplarda bir nevi öznelleşememe (désubjectivation) durumu söz konusudur. Belirli bir inanç etrafında ortak değerler ve arzular paylaşılarak kişisel değerlerden ve atıflardan uzaklaşmak söz konusudur. Hakikati söyleyen yani hakikatin tek bir garantörü vardır o da şeyhtir. Şeyhe inananlar kendi idealleri ve amaçları yerine başkanlarının ideallerini amaç edinirler, bu da bir anlamda içsel gerçekliklerine ket vurarak kendi bireysel geçmişlerinden gelen dayanak noktalarından uzaklaşmalarına neden olmaktadır.

Burada bir başka noktaya değinmek istiyorum; kendi idealleri ve bir anlamda toplumsal yaşamdaki kurallardan uzaklaşarak kişisel üstbenlik ve benlik ideallerinden uzaklaşanların sistematik olarak transgresyona gitmeleridir. Sonucunda da bir anlamda narsisistik yapıdan uzaklaşarak kişinin yeni düzen ve kurallara uyması için liderinin sevgisini kazanmak, gruptaki diğer kendisi gibi olanlara beğenilmek için yeni çabalar üret-

⁵ T. Tunaboşlu-İkiz, *L'humour et la naissance de la psychanalyse en Turquie*, Thèse du Doctorat, Université Paris 13.

⁶ Y.N. Öztürk, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, Bütün Eserleri 6, Yeni Boyut, İstanbul, 1988.

mesi gerekmektedir. Kişiyi yeniden doğma ve yeni değerler kazanma yolu öğretilirken kişisel motivasyonlar ve düşünceler bırakılmakta, kurum daha ön plana çıkmaktadır. Kişisel arzu, heyecan ve yetiler grup tarafından, daha doğrusu şeyhin belirlediği çerçeve etrafında yaşanmaktadır. O zaman grubun idarecisi ve mutlak hakimi olan şeyh özdeşleşme nesnesi ve tam kapsayan olarak işlevselliğini sürdürmektedir.

Tüm dini liderler veya grupların başkanları için düşünülen tanımlarda S. Freud'un *Totem ve Tabu* ile *Yığınlar Psikolojisi* ve *Benlik Analizi* kitabındaki açıklamalarını vurgulamak isterim. Grup üyeleri her zaman liderleriyle özdeşleşip, onu güçlü bir ebeveyn imagosu olarak algılamaktayken, lider onlara ideallerinin gerçekleşmesi için gerekli arzu ve gücü söylemi ile vermektedir.⁷

Böylelikle tarikatların hepsinde gördüğümüz ciddi bir kural önümüze çıkmaktadır: “Hiçbir şekilde şeyhini eleştirme, onun egemenliği altına gir ve sözünden çıkma”. Burada asıl yapılan ise kişiye hazır bir doktrini verip, gerekenleri yaptırma. Yapılan ise Ödipyen üstbenliğin yerine benlik idealini koymaktır. Güçlü ebeveyn imagoları derken W. Reich'in düşünceleri aydınlatıcı olacaktır; Reich bu gruplara katılan kişilerin küçük birer çocuk olduklarını, kendi düşüncelerine inanmayı, büyüklerinin düşüncelerine önem verdiğini yani bir anlamda babaya ulaşma nostaljisi içinde olduklarından bahsetmektedir.⁸ Bireysel üstbenliğin yok oluşu ve lidere bağlılık sonucunda birbiri içerisine karışmış, sınırları belirli olmayan bir ilişki (fusion) de akla gelmektedir. Tarikatlarda da benzer türden yaklaşımı görmekteyiz; mürit şeyhi için “şeyh her şeydir” diyerek onu yüceltir, üstün otorite olarak görür ve sorgu-

⁷ S. Freud [1921] *Psychologie des foules et analyse du Moi, Essais de Psychanalyse*, PBP, Paris, 1981.

⁸ W. Reich [1945] *Ecoute petite homme*, Payot, Paris, 1970.

suz şekilde onu kabul eder. Benlik ideali üstbeni devre dışı bırakıp, zayıflattıkça sadakat artmakta, kişi bir anlamda da bireysel sorumluluklarından uzaklaşmaktadır. Şeyhinin düşünceleri ile özdeşleşip, onun içinde kaybolmaktadır.

İnanç içsel bir yolculuktur ve deneyimle ilgilidir, oysa tarihatlar müritler tarafından kaplayıcı (contenant) olarak görülmektedir ve bu kaplayıcının içinde erime temel oluşturmaktadır. Winnicotyen kavramlarla düşünürsek; iyi ve kaplayıcı olan tarikatın kendisi olmaktadır. Aradaki önemli fark ise kötünün yarılma düzeneği ile dışarıya atılmaması, kötü ile olan her türlü ilişkinin kesilmesidir. Dini toplulukların yaşayabilmesi için dış dünyanın bekleneni vermemesi yani olumsuz olması gerekir (Burada dış dünya diye bahsedileni hep cismani dünya diye duymalıyız). Sınırsız sevgi, sınırsız mutluluk ve sınırsız çatışmazlığa ulaşmak için kötüyü dışarıda tutma eğilimi olmaktadır. Böylelikle dışarıda kötülük ve doğru olmayan şeyler varken, içerisi temiz ve doğrudur.⁹

Bir diğer nokta da bu topluluklara katılan kişilerin geçmişlerini ancak tamamen unutararak arınmaları, kötülüğe kendisinden önce ve sonra olmamış gibi yaklaşması için eskiye ait tüm dayanaklardan uzaklaşmalarıdır. Böylelikle tarikatlara baktığımızda hep inanılacak bir doğru, savunulacak bir sebep ve bunu yapacak müritler mevcuttur. Bunun sonucunda da tarikatlarda her şey paylaşılmalıdır, ben olmamalı, grupla özdeşleşip, çeşitli ritüeller ve dualar ile beden ve ruh kontrolü sağlanmalıdır.

Modern İslamcılık dönemine kadar dini temaları kitlelere ulaştıran ana yapı tarikatlarıdır. Örgütsel ilişkilerin çekirdeğini şeyh ile mürit oluşturmaktaydı. Bu ilişki akıl çağındaki modernist bir toplumun gereksinimleriyle uymuyordu. Tarikatlarda kalp her zaman aklın önünde gitmekteydi. Akıl yürütme

⁹ D. Ribas, "Un secte mortifère", *Sectes, Debats de Psychanalyse*, PUF, Paris, 1999.

ve bireysel olarak zekâyı kullanmak şeyh ve Tanrı'ya ulaşma açısından ciddi bir engeldir. Ruhani konularda başarıya gidilse de başka konularda yeni dünyanın gündeminde yeterli olunamıyordu. Zaman içerisinde tarikatlara karşı ciddi tepkiler yükselmeye başladı. İslami söylemde böylelikle ruhanilikten ideolojiye kaydı. İşte bu anlamda açıklayacağım Nakşibendi tarikatı marjinal kalan bir tarikat olmamıştır.

“Türk kültürü üzerinde çeşitli etkiler bırakan ve en yaygın tarikatlardan olan Nakşilik, Yeseviliğin bir koludur ve bu tarikat diğer birçoğu gibi büyük değişiklikler geçirmiştir. Kurucusu Muhammed Bahaeddin Nakşibend (ölm. 791/1389)'tir. Sünnilik ilkelerine bağlı kalan kurucusuna göre insanın en önemli gerçeği ve arzusu Tanrı ile birleşmesidir. Bu durum dünyanın isteklerinden geçici olarak uzaklaşma demektir. Duyuların eğitimi ile başlayan bu yolda özellikle de kadınlardan elden geldiğince uzaklaşılması gerekmektedir. Anadolu'nun çeşitli kentlerinde oldukça etkin olan bu tarikat sıkı şekilde din ilkelerine bağlıdır. İnananlar geleneğe yani şeyhinin iznine sadık kalmalıdır. Şeyh için bilim ve tutarlı bilgi önemli olmayıp, bilinmeyen yerden gelen gizli bilgiler vardır ve bunlarla Tanrıya yakınlaşma olasıdır. Tüm törenler şeyhin yönetiminde düzenlenir. Birbirlerine selam verme ve konuşma biçimleri diğer insanlardan farklı olup bir anlamda yabancılaşma sağlanılmaktadır. Kurallar son derece belirgindir; şeyhe başvuran kişi ona içini döker, aydınlanmayı ister. Şeyh birkaç gün düşünür, düşüncesini bildirir, onay verir. Kendisini şeyhe teslim eden mürit çeşitli görevler ile evine döner. Bundan sonra içe kapanma dönemi gelir ve çalışmalar hızlanır. Burada detaylı olarak verilmeyen olgunluk sürecinde kişi yavaş yavaş iç olgunluğuna varır”.¹⁰

¹⁰ T. Atay, *Batı'da Bir Nakşi Cemaati, Şeyh Nazım Kibrîsi Örneği*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.